

**JAZYK A DISKURZ
V KULTÚRNOM A POLITICKOM
KONTEXTE**

EDITOR

*Slavomír Ondrejovič v spolupráci s Júliou Vráblovou
a Anežkou Krausovou*

VEDA
VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 2013

OBSAH

Predslov (Slavomír Ondrejovič)	7
Juraj Dolník: Jazyk v kultúrnych procesoch a aktivitách	9
Slavomír Ondrejovič: Jazyková situácia a jazyková politika – druhé dejstvo	23
István Lanstyák: Jazykové ideológie v maďarskej komunite	31
Irina Dulebová: K otázke definície pojmu politický diskurz	45
Marie Hádková: Míra „cizosti“ v češtině pro cizince	52
Jiří Hasil: Jazyk české publicistiky jako odraz českého politického diskurzu?	60
Miloš Horváth: Kultúrny kontext a kultúrna interpretácia	68
Kazimierz Michalewski: Telewizyjny dyskurs polityczny	77
Jana Svobodová: Jazyk ve společnosti – iluze i realita	85
Gabriela Múcsková: „Nehatený rozvoj“ spisovného jazyka v kultúrnom a politickom kontexte 60. rokov 20. storočia	91
Milan Podrimavský: Jazyk v procese politickej emancipácie v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia	103
Klára Buzássyová: Hromadnosť (kolektívnosť) a individuálnosť ako jazykové a sociálne kategórie	116
Oľga Orgoňová – Alena Bohunická: Tváre mládežníckeho diskurzu a ich porozumenie	130
Zuzana Sedláčková: Status, coolness a cool kultúra slovenskej mládeže... ..	142
Dana Široká: Jazykovo-kultúrny obraz Slovenska na pozadí súčasnej slovenskej populárnej piesne	151
Jana Pekarovičová – Lucia Trubačová: Zdvorilosť a jej jazykovo-kultúrne konotácie	158
Zuzana Kusá: Premeny chápania sociálnej spravodlivosti v programových vyhláseniach vlád SR	166
Mária Homišinová: Jazykové správanie slovenskej mládeže na Slovensku a v Maďarsku v kultúrnom kontexte (empirické výsledky)	176
Hana Prokšová: Človek a pes – kapitola z českého jazykového obrazu sveta	191

Bohumila Junková: Reprezentace mluvnosti v nepřípravených psaných textech na internetu	198
Sylwia Sojda – Mariola Szymczak-Rozlach: Język emocji w slowackim dyskursie publicystycznym	206
Markéta Pravdová: Jazykové poradenství na internetu – současnost a vize .	215
Veronika Knapcová: Augustový puč a mediální diskurz za hranicami ZSSR	224
Jiří Zeman: Časopisecké dopisy jako specifický způsob komunikace.....	235
Martin Prošek: Moderní mluvnice češtiny.....	241
Oldřich Uličný: K vývojovým tendencím současné české morfologie – případ deflektivizace a analytizace	248
Kamila Smejkalová: Mimojazykové vlivy při realizaci gramatických kategorií v propriální morfologickém systému	253
Ivana Svobodová: Psaní velkých písmen v současné češtině	262
Marin Beneš: Kategorie jedinečnosti ve vztahu k psaní velkých písmen v českém pravopise	268
Anna Černá: Aspekty distribuce velkých písmen v názvech písemnosti.	275
Tibor Pintér: Viacjazykovosť cez jazykovú technológiu. Výskumy jazykovej technológie v Jazykovednom ústave Maďarskej akadémie vied.....	283
Stephan Teichgräber: Centropa ako semiosféra a v nej prebiehajúce transformačné procesy.....	289
Gabriela Olchowa: Dyskurs kulturowy w slowackich i polskich nazwach zakładów pogrzebowych	299
Imrich Jenča: Aktuálne problémy jazyka a diskurzu vo verejnoprávných elektronických médiách v kontexte duálneho vysielania	309
Ирина Абисогомян: Смена мотивационных моделей в истории русско-чешской межъязыковой коммуникации	320
Marie Čechová: Úvaha pojmoslovná: Generace a souvztažné termíny-pojmy užívané v literární vědě	328

„NEHATENÝ ROZVOJ“ SPISOVNÉHO JAZYKA V KULTÚRNOM A POLITICKOM KONTEXTE 60. ROKOV 20. STOROČIA

Gabriela Múcsková

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV, Bratislava

Abstract: The paper goes back to the period of the 60th years of the 20th century, to the events connected with a conscious, politically motivated efforts of the convergence of the Slovak and Czech language, which raised new purist and delimitation tendencies in the codification of the Slovak language. Contradictory views of the convergence of the two languages and application of a defensive attitude against bohemisms were partly suggested in the main papers of J. Bělič and Š. Peciar presented at the conference in Liblice and in the recorded discussion contributions (although apparently all of them comes out in favour of the convergence, which was supported by political ideology) and openly expressed in the discussion on pages of the journal *Kultúrny život* in 1964. This period is not sufficiently processed in the synthetic works about the historical development of the standard Slovak and in the contemporary theory of the standard language and the author states reasons for which it needs to be explored in details: a) in favour of objective knowledge of the standard Slovak formation; b) from the language planning point of view and c) from the point of view of the natural development of language.

Key words: convergence of languages, purism, language planning, external history of language, standard language

Ak sa pozeráme na jazyk ako na súčasť – prostriedok, nástroj ale i produkt – kultúry v najširšom zmysle slova (Dolník, 2010a, s. 81), je prirodzené, že jeho dynamiku a vývin odvodzujeme od zmien kultúrneho kontextu, ktorý ho ovplyvňuje, mení i reguluje. Potom „nehatený“ (a teda prirodzený) rozvoj spisovného jazyka je taký, ktorý neodporuje vývinu kultúry, potrebám komunikácie a zámerným i spontánnym zmenám jazykového úzu. V politickom kontexte však do tohto spolužitia pristupuje zámerná regulačná snaha jazykovej politiky „ovplyvňovať funkciu, štruktúru alebo osvojovanie si jazyka alebo variety v rámci jazykového spoločenstva“ (Kaplan – Baldauf, 1997), čiže cieľavedome zasahovať

do jazykového vývinu, pričom sa často deklaruje, že sa táto činnosť deje „v záujme vyriešenia nejakých komunikačných problémov“ (Weinstein, 1980, s. 56). A „nehatený“ rozvoj spisovného jazyka v politickom kontexte je potom taký, ktorý neodporuje politickým záujmom a presadzovaným ideológiám. Vývoj kultúry, potreby komunikácie a jazykový úzus je však často v rozpore s politickými záujmami a ideológiami, a tak vzniká dojem, že v konfliktnej kultúrnej a politickej situácii už nehatený rozvoj jazyka nie je možný a že sa spisovný jazyk stáva prostriedkom na realizáciu politickej ideológie a objektom manipulácie a slovíčko „nehatený“ sa stáva účelovým klišé.

Až časový odstup a skúmanie historického vývinu jazyka ukáže, že jazyk sám má vlastnú schopnosť prispôbiť sa aj rozporným kultúrnym a politickým okolnostiam a vo svojej neskoršej podobe potom nesie stopy starších konfliktov. Vývoj prirodzeného jazyka je výsledkom mnohých kontaktov a interferencií, ktoré sa neskôr v diachrónnom skúmaní jazyka identifikujú ako motivácie jazykových zmien. Podobne sa aj vo vývine spisovného jazyka odrážajú stopy historických – kultúrnych a politických – kontextov. A samozrejme, najvýraznejšie sú tieto stopy badateľné v slovnjej zásobe spisovného jazyka.

Toto všetko platí aj pre tú stránku vývinu spisovnej slovenčiny, ktorá sa týka vzťahov slovenčiny a češtiny a ich ovplyvňovania (predovšetkým ide o prenikanie bohemizmov do slovnjej zásoby slovenčiny). Ako ukázal Jaroslav Lipowski vo svojej monografii *Konvergenca a divergenca češtiny a slovenštiny v československém státe* (2005), išlo o striedanie období delimitácie slovenčiny od češtiny s obdobiami ich vzájomného zblížovania – ktoré boli často motivované politickými ideológiami.

V tomto smere je dobre známe a v literatúre podrobne analyzované medzi-vojnové obdobie Československej republiky (porov. napr. Žigo – Krajčovič, 2002, s. 214an, Kačala – Krajčovič 2006, s. 128an, s. 34 – 35, Dolník, 2010b, s. 13an a i.). Vývoj sa tu odvíjal od zámerného zblížovania slovenčiny s češtinou podporovaného vládou a politickou ideológiou čechoslovakizmu, cez štádium konfliktu, ktorý tieto snahy vyvolali a podmienili vznik puristických snáh, až po revíziu oboch postojov a novú jazykovú divergenciu v politickom kontexte protektorátu Čechy a Morava a Slovenského štátu. Menej známe ostáva obdobie 60. rokov 20. storočia, ktoré nie je ani v najnovšej domácej odbornej literatúre zaoberajúcej sa dejinami spisovnej slovenčiny a teóriou spisovného jazyka spracované alebo aspoň spomenuté.

V historických faktoch by sme ho mohli toto obdobie vymedziť nasledujúcimi udalosťami:

- **5. – 8. 12. 1960 – konferencia o marxistickej jazykovede v Libliciach** – na ktorej boli odsúdené puristické i čechoslovakistické postoje medzivojnového obdobia a purizmus bol označený ako prejav buržoázneho nacionalizmu. Zároveň bola na tejto konferencii deklarovaná potreba zblížovania oboch jazykov najmä v novovznikajúcej slovnej zásobe a požiadavka utvárania jednotnej odbornej terminológie.
- **2. – 4. 4. 1962 – konferencia o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku – v Bratislave** – mala nadviazať na liblickú konferenciu, ale v referátoch a v diskusii sa autori uchýlili skôr k všeobecným konštatovaniam a možno zámerne sa vyhýbali kritickým témam a názorovým rozporom, ktoré sa prejavili v Libliciach. Takto konferenciu charakterizuje aj Ján Horecký vo svojich príspevkoch o jazykovej politike po roku 1948 (Horecký, 1990a; 1990b).
- Kritické otázky a názorové rozpory sa otvorene prejavili v roku **1964 v diskusii o otázke jazykovej kultúry slovenčiny v Kultúrnom živote**. Diskusia sa začala príspevkom Jána Ferencíka *Na obranu starých materí*, v ktorom J. Ferencík označil „jazykový cit prostého slovenského človeka za lepší ako jazykový cit učeních jazykovedcov, ba i tvorcov Slovníka slovenského jazyka, ba i spisovateľov a nepochybne i novinárov, rozhlasových, televíznych a filmových pracovníkov“ (Kultúrny život, č. 18, 1. 5. 1964. s. 8). Z jeho príspevku vyznieva kritika jazykovej kultúry prejavov v oficiálnej komunikácii a nadmerného používania cudzích, najmä českých výrazov:

„Chcem, brániac staré matere, brojiť proti tým, čo si nepokladajú za povinnosť rodný jazyk dokonale poznať, zveľaďovať ho v duchu jeho zákonov a tradícií, čo svoj lajdácky, odronský a v dôsledkoch nepriateľský postoj k jazyku zakrývajú frázami o posvätnosti živého hovorového úzu, ktorý však nepoznajú, z ktorého vylučujú práve staré matere a obmedzujú ho na jazyk svojho najbližšieho okolia – poväčšine na jazykovú miešaninu Bratislavy; chcem brojiť proti tým, čo teoreticky zdôvodňujú potrebu „obohacovať“ jazyk cudzími prvkami, na ktoré údajne nemáme potrebné výrazy, proti tým, čo v mene zblížovania slovenčiny s češtinou znetvorujú české slová a vytvárajú zo slovenčiny odpadkový kôš na jazykové nepodarky; proti tým, čo vlastnú neznanosť jazyka povyšujú na zásadu a každého, kto sa usiluje jazyk chrániť, bilagujú ako nepriateľa.“ (Kultúrny život, č. 18, 1. 5. 1964, s. 8)

Na tento príspevok reaguje Štefan Peciar príspevkom *O nehatený rozvoj* (Kultúrny život, č. 24, 13. 6. 1964, s. 8), kde hovorí o potrebe rozlišovať jazyk prostého človeka a jazyk vzdelancov, o ktorom dodáva, že „ak sa (jazyk vzdelancov – GM) odlišuje od jazyka starých materí, svedčí to nie o úpadku jazyka, ale o jeho napredovaní“. Vysvetľuje, že preberanie cudzích slov je pre každý

jazyk prirodzené a že „s rozširovaním medzinárodnej spolupráce, s postupujúcou medzinárodnou výmenou kultúrnych a iných hodnôt bude sa počet medzinárodných slov rôzneho pôvodu vo všetkých kultúrnych jazykoch zväčšovať“. Zbližovanie (nie splývanie) slovenčiny s češtinou považuje Š. Peciar za „neodškriepiteľnú skutočnosť“ a „dlhodobý proces“, o ktorom ďalej hovorí: „Úlohou súčasnej jazykovedy je vedecky skúmať tento proces, neklásť prirodzenému vývoju prekážky, ale ho podporovať vhodnou kodifikáciou spisovných jazykov.“ Po príspevku Š. Peciara sa na stránkach Kultúrneho života objavili ďalšie články jazykovedcov, spisovateľov a prekladateľov (Vojtech Mihálik, Ján Štibraný, Jozef Orlovský, Rudolf Krajčovič, Ján Stanislav, Ábel Král, Ľubomír Ďurovič, Jaromír Bělič, Mária Ivanová-Šalingová, Pavel Ondrus, Michal Chorvát, Šimon Ondruš) a viaceré diskusné príspevky čitateľov z rôznych profesijných odborov. Vyjadrovali sa najmä k situácii v jazykovej kultúre slovenčiny, k otázke zbližovania slovnnej zásoby slovenčiny a češtiny alebo k potrebe ochrany slovenčiny pred nadmerným preberaním cudzích jednotiek. Sériu diskusných príspevkov napokon ukončila 21. októbra 1964 beseda „Pri zelenom stole“, ktorá bola zo stenografického záznamu v plnom rozsahu uverejnená pod názvom *Pri zelenom stole Naša reč* v číslach 46 (14. 11. 1964, s. 4 – 5) a 47 (14. 11. 1964, s. 4 – 5) a zúčastnili sa jej osobnosti ako Ľubomír Ďurovič, Ján Ferenčík, Zora Jesenská, Vojtech Mihálik, Pavol Ondrus, Šimon Ondruš, Eugen Pauliny, Štefan Peciar, Milan Rúfus, Juraj Špitzer, za redakciu Ladislav Mňačko, Jozef Bob, Kornel Földvári, Michal Nadubinský a Miloš Ruppeldt.

- **21. – 23. 6. 1965 – konferencia o Slovníku spisovnej slovenčiny v Smoleniciach**, ako aj rozsiahla diskusia, ktorá prebiehala na stránkach jazykovedných časopisov aj v kultúrnej verejnosti.
- **5. – 7. 12. 1966 – konferencia o kultúre spisovnej slovenčiny v Smoleniciach**, na ktorej Jozef Ružička v úvodnom referáte *Problémy jazykovej kultúry* (1967, s. 9 – 22) formuloval kritériá spisovnosti a pramene na poznávanie a kodifikáciu súčasnej spisovnej slovenčiny, za ktoré považoval vybranú prax tzv. dobrých autorov, dobré jazykové povedomie používateľov spisovnej slovenčiny a doterajšiu vedeckú analýzu pozorovaných faktov jazyka a ich kodifikáciu (s. 17). Na konferencii predstavil známe *Tézy o slovenčine* (1967, s. 283 – 290), ktoré však nie je možné objektívne zhodnotiť bez ohľadu na súvislosti z predchádzajúceho vývinu 60. rokov.

Konferencia o *Slovníku slovenského jazyka* (SSJ) a diskusia na stránkach odborných časopisov je nepochybne jednou z kľúčových udalostí tohto obdobia pre ďalší vývin spisovnej slovenčiny, ale v tomto príspevku sa touto témou nechcem

podrobnejšie zaoberať, pretože si zasluhuje osobitný a väčší priestor a pozornosť. Príležitosťou pre objektívne zhodnotenie významu SSJ a diskusie bude pravdepodobne blížiac sa 100. výročie narodenia hlavného redaktora SSJ Štefana Peciara. Pozornosť by si zaslúžila tiež diskusia prebiehajúca na stránkach *Kultúrneho života*, ktorá je odrazom vtedajšieho vedeckého poznania a zároveň odrazom jeho vývoja aj v priebehu samotnej diskusie, ktorá ho posúva k novým úvahám a postojom.

Vo svojom príspevku sa však chcem zamerať na neslávne známu – a dnes už pre mnohých aj neznámu – liblickú konferenciu a na jej samostatný blok s názvom *Aktuálne otázky vzájomného vzťahu češtiny a slovenčiny*. Kľúčovými referátmi tohto bloku boli referáty Jaromíra Běliča – *Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu* a Štefana Peciara – *O vztahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtině*.

Oba príspevky zhodne zdôrazňujú, že v prípade slovenčiny a češtiny ide o dva samostatné a svojbytné jazyky a zároveň zdôrazňujú ich blízkosť, prirodzenosť vzájomného ovplyvňovania i paralelnosť vývinu. J. Bělič kritizuje ideológiu československého národa a jazyka, ako aj puristické snahy o odstraňovanie bohemizmov (a niekedy len vhodných, hláskoslovne modifikovaných slov) zo spisovnej slovenčiny – a to aj tých, ktoré boli súčasťou bežného spisovného úzu. Nakoniec navrhuje, aby sa nebránilo prirodzenému prenikaniu slov z jedného jazyka do druhého, ale naopak, aby sa nová lexika – najmä v oblasti odbornej terminológie – vytvárala „... v maximální míře v zásadě společně“ (s. 393) – a to aj v takých prípadoch, kde by sa čeština musela prispôbiť slovenčine (napr. v názve *Jednotné rolnické družstvo*). V príspevku Š. Peciara okrem odmietania predstavy jednotného spoločného československého jazyka zaznieva i výrazná kritika medzivojnového purizmu, v súvislosti s ktorým hovorí, že purizmus nie je minulosťou a že jazykovi redaktori v redakciách naďalej uplatňujú „primitívne puristické poučky“, pričom kritériom pre označenie nespisovnosti nejakého prvku je len jeho paralelnosť s českým výrazom (s. 407). Vychádza z prirodzenej tendencie pri tvorbe terminov, akou je internacionalizácia na jednej strane a „budovanie národnej terminológie opierajúcej sa o ľudovú reč“ na strane druhej (s. 409). Zároveň upozorňuje na to, že v slovenskej terminológii je „istá tradícia v obohacovaní chýbajúcej slovnej zásoby slovenčiny z českého jazyka“. Podobne ako J. Bělič, tak aj on explicitne vyslovuje požiadavku „aby nová terminológia bola v oboch jazykoch podľa možnosti jednotná“, pričom mu nejde o úplnú totožnosť, ale o „zjednotenie pojmov a podľa možnosti uplatňovanie rovnakých zásad pri tvorení termínov a terminologických sústav“ (s. 410). V príspevku odznela aj ostrá kritika práce terminologických komisií v Ústave slovenského jazyka SAV a táto kritika je aj osobne adresovaná Jánovi Horeckému, ktorému Š. Peciar vyčíta, že preceňuje kritérium priezračnosti, čiže zrozumiteľnosti,

čo „môže viesť k zbytočnému narušeniu jednotnosti českej a slovenskej terminológie“ (s. 411). Dokladá to známym príkladom dvojice *sústruh* a *točovka* a tvrdí, že „je celkom isté, že bez zásahu J. Horeckého a bez sústavného potláčania termínu *sústruh* pôsobil by už dnes termín *točovka* ako zastaraný“ (s. 411).

Zaujímavou súčasťou tohto bloku je zápis diskusných príspevkov, ktoré vyznievajú pomerne jednotne a v prospech proklamovaných ideí zblížovania oboch jazykov – slovenčiny a češtiny – a ostrého odmietania purizmu a akéhokoľvek prejavu delimitácie. Odznievajú tu argumenty za zblížovanie slovenčiny s češtinou podložené historickou tradíciou, ktorá siaha až do predpisovného obdobia. Okrem používania češtiny ako písaného jazyka na Slovensku v predpisovnom období však Eugen Pauliny pripomína, že už Ľudovít Štúr

„neurobil nijakú hrádzu proti prenikaniu českých slov, ale naopak, celú terminológiu, ktorá vznikla v češtine v 19. storočí, t. j. celú modernú vedeckú terminológiu zaviedol do slovenčiny.... Ak kultúrny slovenský slovník v celej histórii svojho trvania javí zreteľné stopy preberania z češtiny a súvislého vývinu s češtinou, tak od 19. storočia možno povedať, že moderný slovník slovenčiny javí prakticky s českým slovníkom totožnosť práve zásluhou Ľ. Štúra“ (s. 423).

Viacerí diskutujúci pripomínajú, že prejavy zblížovania nájdeme ako v slovenskom, tak i v českom jazyku, čo by mohlo svedčiť o snahe zmierniť fakt, že nejde o zblížovanie v rovnakom rozsahu a že prijímanie prevzatí sa predovšetkým realizuje na strane slovenčiny. Karel Hausenblas napríklad pripomína české prevzatie slovenských termínov *spojovník* a *sdružené pojmenování* a snahu Kopečného, ktorý sa pokúša zaviesť v češtine slovo *neurčitek* (s. 430).

Ľubomír Ďurovič uprednostňuje kritérium funkčnosti pred systémovosťou, keď hovorí, že „za jazykovo správne možno pokladať slovo bez ohľadu na to, či v danom jazyku existujú iné slová tej istej slovnej čeľade alebo nie, ak vyhovuje všetkým bežne uplatňovaným kritériám spisovnej správnosti“, a uvádza príklad *potrubie*, ktoré je funkčné, aj keď v slovenčine nie je výraz *trúba* vo význame ‚rúra‘. Za hlavnú oblasť zblížovania oboch jazykov považuje slovnú zásobu, keď hovorí: „Racionalizácia alebo nejaké zjednodušovanie hláskoslovnia alebo gramatiky v najbližších rokoch nie je pravdepodobné: pre zblížovanie najdôležitejšou je otázka slovnej zásoby a na tú treba sústrediť pozornosť v prvom rade“ (s. 426).

Ján Horecký reaguje na kritiku, ktorá bola v príspevku Š. Peciara adresovaná práci terminologickej komisie, a vysvetľuje najmä ťažkosti pri vytváraní terminologických noriem. Uvádza postup pri riešení viacerých konkrétnych príkladov v snahe dosiahnuť jednotnosť českého a slovenského termínu, napríklad

v prípade výrazov *příjezd* : *prichod*, *odjezd* : *odchod* (vlaku), hľadanie paralelnej slovenskej formy k českým slovám *čidlo* a *jícen*, *záda* (pri vojenskom povelu *Na záda zbraň!*) atď. (s. 428).

V diskusií padlo viacero návrhov, ktoré by podporili a ešte viac rozšírili jazykové kontakty slovenčiny a češtiny, ako napríklad návrh spoločnej terminologickej komisie a spoločného jazykovedného časopisu (J. Chloupek), spolupráce českého *Jazykového koutku* a slovenskej *Jazykovej poradne* (G. Horák), vznik miešaných relácií Československého rozhlasu a vydania česko-slovenského diferenčného slovníka (L. Doležel) a iné. Alois Jedlička upozornil na nevyrovnanosť vyučovania češtiny na Slovensku a slovenčiny v Česku (s. 433) a na problém zbytočného prekladania slovenských diel do češtiny a českých diel do slovenčiny tam, kde nejde o jazykovo náročný text, a na nedostatočnú distribúciu českých kníh na Slovensku a slovenských kníh v Česku upozornil L. Ďurovič (s. 434).

Takto navonok sa v diskusií i v oboch kľúčových referátoch považujú jazykové interferencie medzi oboma jazykmi za prirodzené a obohacovanie slovenčiny českými výrazmi za tendenciu podporovanú dlhodobou tradíciou i novou situáciou v období intenzívnych kontaktov obyvateľov, kultúry, ekonomiky a pod., čo veľmi silne pripomína aj dnešný akceptačný a pragmatický prístup k vývoju spisovného jazyka, ktorý považuje nielen zámerné, ale i spontánne jazykové zmeny za prirodzený jav. Samotné zblížovanie sa tu nenariaďuje programovo a zámerne, resp. zámerne sa presadzuje len v oblasti terminológie. Mnohokrát sa tu pripomína samostatnosť a osobitosť oboch jazykov a ich rovnocenné postavenie v spoločnom štáte. To, čo je vraj potrebné odstrániť, je purizmus a boj proti bohemizmu, pričom formulácie typu „bojovať proti zvyškom purizmu“ alebo „skrytý purizmus“ svedčia pravdepodobne o tom, že na Slovensku aj napriek oficiálnemu odsudzovaniu puristických snáh naďalej pretrvávalo odmietanie bohemizmu (možno v praxi jazykových okienok alebo v redaktorskej a editorskej práci), že sa ešte stále uplatňuje tzv. kritérium odlišnosti od češtiny, ktoré navrhoval vylúčiť Lubomír Doležel (s. 433), a že ešte stále „pretrvávajú zvyšky dvojjediného chápania jazyka československého“ v českej spoločnosti (Havránek, s. 435). Z hľadiska neskoršieho vývinu prístupov v jazykovej kultúre i v slovenskej lingvistike a jeho súčasného poznania sa nám ako pomerne „podozrivé“ zdajú výroky niektorých lingvistov zaznamenané v tejto diskusií. Je napríklad dosť ťažké predstaviť si Antona Habovštiaka, ako prehodnocuje svoje staršie stanovisko, keď presadzoval výraz *rasca* oproti výrazu *kmín* – a uznáva, že by bol správnejší postup, aby sa ustálil termín *kmín* a vedľa neho *rasca*. Podľa zapísanej diskusie, o svojich predchádzajúcich príspevkoch povedal, že: „... uzávery v nich urobil na základe takých kritérií ja-

zykovej správnosti, ktoré už dnes nemožno pokladať za opodstatnené“ – pričom išlo o kritériá vychádzajúce z geografického rozšírenia slova vo väčšine slovenských nárečí a z rozšírenia v strednej slovenčine. Celé vystúpenie A. Habovštiaka vyznieva dosť kajúcne, akoby sa ospravedlňoval za preceňovanie výsledkov nárečového výskumu realizovaného pri príprave *Atlasu slovenského jazyka*, ktoré „hľadám prispeli k takémuto (t. j. nesprávnemu – GM) postupu“, a ďalej hovorí, že „nadmerné používanie materiálu z nárečí pri kodifikácii spisovnej normy treba hodnotiť ako jednostranný postup a majú sa uprednostňovať jazykové prostriedky so zreteľom na ich funkciu v spoločenskom živote a so zreteľom na vývinové tendencie spisovného jazyka“ (s. 427).

Podobne aj Eugen Jóna vyslovuje názor, že „pri ustaľovaní spisovného jazyka treba sa opierať o spisovnú jazykovú prax a nie o nárečie alebo o bežné hovorené vyjadrovanie“ (s. 426). Okrem toho konštatuje, že „vývin v oblasti jazyka prebieha podľa istých zákonov spoločenského vývinu a nestačí iba odporúčať nejaký tvar, aby sa tento tvar ujal“ (s. 427). Taktiež Jozef Ružička – autor neskorších známych *Téz o slovenčine* – v tejto diskusii v súvislosti s potrebou zjednotenia jazykovednej terminológie hovorí: „Plne sa berie do úvahy, že zblíženie medzi slovenčinou a češtinou nutne musí nastať ako zákonitosť, vyplývajúca zo spoločenských pomerov“ (s. 430) a tiež že „slová, ktorými sa slovenčina obohatila z češtiny, treba považovať za zdomácnené a nie cudzie“ (s. 431). Pri reakcii Jána Horeckého na kritiku práce terminologickej komisie tiež nadobúdame pocit, akoby sa kajal za svoje predchádzajúce stanoviská, keď čítame: „Výčitky, ktoré sa týkajú jeho osoby, vzťahuje (Ján Horecký – GM) na staršie obdobia svojej práce a nie na dnešný stav“ (s. 428).

Ak si k týmto a ďalším podobným výrokom v hlavných referátoch i v diskusných príspevkoch pridáme opakované zdôrazňovanie marxistického svetonázoru oboch národov, budovanie socializmu a odsudzovanie prejavov buržoázneho nacionalizmu, môžeme tušiť, že zápis diskusie bol politicky cenzurovaný a upravovaný. Pravda o skutočných postojoch a názoroch diskutujúcich ostáva skrytá „medzi riadkami“ a nie je vždy možné jednoznačne rozlíšiť, kedy ide o istú „nadprácu“ v duchu stalinskej koncepcie zblížovania národov socialistického sveta a ich jazykov, kedy ide o vedecké chápanie prirodzeného vývinu jazyka v podmienkach jazykových kontaktov a kedy len o istú „daň dobe“.

O tom, že stanovisko presadzujúce zblížovanie slovenčiny s češtinou, prezentované a zdanlivo jednotne akceptované na liblickej konferencii, nebolo už tak samozrejme a široko prijímané v kultúrnej verejnosti, svedčí už spomínaná diskusia v *Kultúrnom živote*, v ktorej sa mnohí autori rozhorčujú nad úpadkom

jazykovej kultúry slovenčiny a zasadujú sa za „mierny purizmus v medziach zákona“ (V. Mihálik, č. 27, 4. 7. 1964). Niektorí prispievatelia kritizujú jazykovedcov za to, že zo strachu pred obvinením z purizmu (ktorý sa pripisoval ideológii buržoázneho nacionalizmu) majú príliš akceptačný postoj k všetkým cudzojazyčným prevzatiam. Do diskusie prispeli aj niektorí vyššie citovaní jazykovedci a ich názory na stránkach *Kultúrneho života* už neboli také mierne, súhlasné s politicky nastolenou jazykovou reguláciou a ani ospravedľujúce.

Avšak diskusia v *Kultúrnom živote* neodhaľuje len rozpornosť názorov na smerovanie jazykovej kultúry slovenčiny, ale dozvedáme sa z nej aj to, že tu nešlo len o problém vedomého vytvárania spoločnej československej terminológie. Išlo o obdobie veľmi intenzívneho prenikania českých jednotiek – lexikálnych i slovo-
tvorných – do hovorených aj písaných verejných prejavov, a to nielen v odbornom jazyku, ale aj v jazyku administratívy, publicistiky a kultúry a to vyvolalo novú vlnu puristických postojov. Jaroslav Lipowski (2005, s. 88 – 94) vidí niekoľko dôvodov tejto bohemizácie na Slovensku. Podľa neho to spôsobili viaceré faktory: a) prevaha českého „živlu“ v hospodárstve, politike, ale aj v oblasti kultúry – v divadlách, rozhlase, v distribúcii českej literatúry – čo bolo umocnené aj obľúbenosťou českej literatúry u slovenských čitateľov; b) nižší stupeň ovládania spisovnej slovenčiny ľuďmi, ktorí v súkromnom neverejnom styku používali regionálne dialekty; c) absencia celonárodnej menej formálnej a spisovnej variety, aká existovala v českej jazykovej situácii v podobe obecnej češtiny, a d) istá miery neustálenosti slovenskej spisovnej normy, ktorá podporovala otvorenosť slovenčiny voči blízkym, dobre ustáleným a zrozumiteľným českým prvkom.

Načrtnutý vývin a kultúrno-spoločenská situácia v mnohom pripomínajú medzivojnové obdobie. Aj tu ide o politicky podporované zblížovanie slovenčiny s češtinou (tentokrát u mnohých aj v duchu stalinskej ideológie zjednocovania socialistických krajín, ich hospodárstiev, kultúr a jazykov), programové konvergentné snahy najmä v slovnej zásobe a odmietanie boja proti bohemizmom, ktoré vyvolávajú reakciu v podobe zintenzívnenia puristických postojov, aby sa napokon dospelo k novej jazykovej divergencii a delimitácii slovenčiny a češtiny v podobe snáh o obmedzovanie prenikania bohemizmov do jazykovej praxe, prijatia *Téz o slovenčine*, ako aj prvého návrhu *Zákona o slovenčine* (Ružička, 1968, s. 225 – 228).

Ak sa korene súčasných delimitačných postojov v slovenskej jazykovej kultúre a „intenzívnejšie problémové vnímanie vzťahu k bohemizmom ako vzťahu k prevzatiam z iných jazykov“ (Buzássyová, 1997, s. 72 – 73; 2010, s. 117 – 118) hľadajú v období medzivojnového purizmu a v prácach Henricha Barteka, je to určite opodstatnené, ale domnievam sa, že spomínané udalosti 60. rokov a obdo-

bie „mierneho“ purizmu, ktorý bol reakciou na jazykovú prax, do ktorej sa v tom čase dostávalo veľké množstvo českých slov a mnohé sa pravdepodobne stávali v niektorých sférach priam módnymi výrazmi, zohrali v tomto smere minimálne takú istú alebo aj závažnejšiu úlohu. Napriek tomu nie je v novších prácach venujúcich sa dejinám spisovnej slovenčiny alebo teórii spisovného jazyka tomuto obdobiu venovaná dostatočná pozornosť.

Osobne vidím niekoľko dôvodov, prečo by sme sa mali týmto obdobím podrobnejšie zaoberať:

1. Domnievam sa, že päťdesiat rokov po spomínaných udalostiach je dostatočný odstup, ktorý umožňuje objektívne zhodnotiť toto obdobie a doplniť ho aj do širšie koncipovaných prác o vývine slovenského spisovného jazyka i o vývine slovenskej jazykovedy. Hľadanie objektívnej pravdy v kritických, ideológii a strachom poznačených rokoch totality je veľmi ťažké, keďže nie je možné sa spoliehať na to, čo bolo oficiálne napísané, a čítanie „medzi riadkami“ vždy ostáva len domnienkou. Medzi nami však stále sú kolegovia, ktorí „Liblice“ i následné dianie osobne zažili, a bolo by pre nás vzácné, keby sme sa mohli oprieť o ich osobné spomienky.
2. Ide o obdobie veľmi intenzívnej politickej manipulácie – a to nielen v oblasti teórie spisovného jazyka – a podrobná a objektívna analýza prístupov k jazyku dnes pre nás predstavuje jedinečný materiál na skúmanie aj teoretických alebo syntetických otázok jazykovej politiky a jazykového plánovania.
3. Zo súhrnu jazykových jednotiek, ktoré sú predmetom diskusií v jednotlivých príspevkoch a článkoch, získavame istý súbor výrazov, o ktorých možno predpokladať, že v tom čase boli v jazykovom úze rozšírené a pociťované ako české, teda cudzie, a pravdepodobne so slovenskými ekvivalentmi koexistovali. Na základe porovnania s ich fungovaním v súčasnej jazykovej praxi môžeme rozlišovať také, ktoré:
 - a) naozaj „ohrozili“ slovenčinu a dnes sú súčasťou slovenského spisovného úzu a sú prirodzeným vývinom v jazyku adaptované a integrované v slovenčine až na najvyšší stupeň, ktorý predstavuje nevedomovanie si ich cudzieho pôvodu, napr.: *samozrejme, rôzny, žiadny, zatiaľ, kľb, miecha, lebka, predpažiť* (vtedy odporúčané *predrameniť*), *upažiť* (*urameniť*), *prevádzka, nemoc, hluk, sústruh, babička, sázkať, proste, hluk, riadiť* (vo význame *viest*, napr. podnik), *prevádzka, podlaha, proste, snád', avšak, vačok, tlstý, čmárat', čmáranina, zhostiť sa* (úlohy) atď.

- b) boli len módnymi výrazmi alebo krátkodobými „návštevníkmi“, po ustálení jazykového úzu sa z neho vytratili a dnes ich naďalej poznáme len ako české: *stejne, ochočený, spústa, polobotky, uherák, brečať, haviar, dárky, topiť* (=kúriť), *rízek, procento, námestok, vonkov* (=vidiek) a pod. Pre tieto „módne“ alebo krátkodobé výpožičky máme v jazykovej kultúre výraz „podenkové“ a tu je možno zaujímavé uvažovať, do akej miery mohla k ich ústupu prispieť jazyková kritika a jazykovo-kultúrna výchova.
- c) v súčasnosti fungujú veľmi diferencovane a nie sú rovnako vnímané všetkými používateľmi slovenského jazyka. Ostali dodnes súčasťou jazykového úzu a zároveň predmetom jazykovej kritiky a hoci sú ustálené v jazykovej praxi alebo vo veľkej miere rozšírené v hovorenom jazyku, zrozumiteľné a funkčné, stále nie sú súčasťou kodifikácie, ako napr.: *sáčok, krabica, klud, kludne, ovšem, prádlo, dotaz, začínať, končiť, zahájiť, predat'* (odovzdať), *prehlásiť* (vyhlásiť), *chovať sa, naviac, prejednať, rohlík, tak* (dobrý), slová s príponou *-tko, -ák* a iné. Aj pre tieto výrazy máme pekný metaforický názov „návrtné chyby“ – kde už samotný význam slova *návrtný* naznačuje, že ide o niečo, čo sa napriek opakovaným snahám o odstránenie vždy navracia a stále viac sa ustáľuje v bežnom hovorenom úze a integruje v systéme jazyka.

Z analýzy osudov a (ne)fungovania týchto vtedy sporných slov môžeme tiež čerpať poznanie o prirodzenom vývine jazyka, ktorý po období intenzívneho importu cudzích jednotiek (v minulosti napr. nemeckých, v súčasnosti anglických) má vlastnú regulačnú silu a schopnosť dosiahnuť potrebnú stabilitu a vyváženosť v súlade s komunikačnými potrebami jazykového spoločenstva.

Literatúra

BĚLIČ, Jaromír: Poměr mezi češtinou a slovenštinou v období socialismu. In: Problémy marxistické jazykovědy. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962, s. 387 – 402.

BLANÁR, Vincent – JÓNA, Eugen – RUŽIČKA, Jozef: Dejiny spisovnej slovenčiny II. 1. vyd. Bratislava: SPN, 1974. 254 s.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Slovenčina ako stredoeurópsky jazyk. (Na okraj protikladu domáce/cudzie.) In: Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Sociolinguistica Slovaca. 3. Red. S. Ondrejovič. Bratislava: Veda 1997, s. 69 – 78.

BUZÁSSYOVÁ, Klára: Vzťah internacionálnych a domácich slov v premenách času. In: Jazykovedný časopis, 2011, roč. 62, č. 2, s. 113 – 130.

Zhrnutie diskusie (Eugen Pauliny, Karel Hausenblas, Ľubomír Ďurovič, Ján Horecký, Jan Chlopek, Gejza Horák, Ľubomír Doležel, Alois Jedlička, Bohuslav Havránek, Anton Habovštiak, Eugen Jóna) – diskusné príspevky k časti Aktuální otázky vzájemného vztahu češtiny a slovenštiny. Zost. L. Ďurovič. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962. s.423 – 439.

DOLNÍK, Juraj: *Jazyk. Človek. Kultúra*. Bratislava: Kaligram 2010a. 224 s.

DOLNÍK, Juraj: *Teória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: VEDA 2010b. 301 s.

FERENČÍK, Ján: Na obranu starých materií. In: *Kultúrny život*, č. 18, 1. 5. 1964. s. 8.

HORECKÝ, Ján: Jazyková politika v r. 1948 – 1988. In: *Kultúra slova*, 1990a, roč. 24, s. 259 – 265.

HORECKÝ, Ján: O jazykovej politike v r. 1948 až 1988. In: *Studia Academica Slovaca*. 19. Prednášky XXVI. letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mistrík. Bratislava: Alfa 1990b, s. 139 – 150.

KAČALA, Ján – KRAJČOVIČ, Rudolf: *Prehľad dejín spisovnej slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej 2006. 220 s.

KAPLAN, Robert B. – BALDAUF, Richard B.: *Language planning from practice to theory*. Clevedon: Multilingual Matters 1997. 394 s.

KRAJČOVIČ, Rudolf – Žigo, Pavol: *Dejiny spisovnej slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského 2002. 252 s.

LIPOWSKI, Jaroslav: *Konvergence a divergence češtiny a slovenštiny v československém státe*. Acta Universitatis Wratislaviensis No 2727. Slavica Wratislaviensia CXXXII. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego 2005. 200 s.

MIHÁLIK, Vojtech: Staré matere a umývanie murínov. In: *Kultúrny život*, č. 27, 4. 7. 1964. s. 1, 3.

ORLOVSKÝ, Jozef: O našom jazykovom povedomí. In: *Kultúrny život*, č. 28, 11. 7. 1964. s. 8.

PAULINY, Eugen: *Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 256 s.

PECIAR, Štefan: O nehatený rozvoj. In: *Kultúrny život*, č. 24, 13. 6. 1964, s. 8.

PECIAR, Štefan: O vzťahu spisovnej slovenčiny k spisovnej češtine. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. Praha: Nakladatelství ČSAV 1962, s. 403 – 416.

RUŽIČKA, Jozef: *Problémy jazykovej kultúry*. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 9 – 22.

RUŽIČKA, Jozef: *Tézy o slovenčine*. In: *Kultúra spisovnej slovenčiny*. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1967, s. 283 – 290.

RUŽIČKA, Jozef: *Zákon o slovenčine*. In: *Kultúra slova*, 1968, roč. 2, č. 7, s. 225 – 228.

WARDHAUGH, Ronald: *An introduction to sociolinguistics*. 2nd edition. Oxford: Blackwell Publishers 1992. 400 s.

WEINSTEIN, Brian: *Language planning in Francophone Africa*. In: *Language Problems and Language Planning*, Vol. 4, No. 1, s. 55 – 77. (citované podľa Wardhaugh, 1992, s. 346)